

سنوری جوگرافیئی ده‌قهره داسن ل سهردهمی ئوسمانیدا

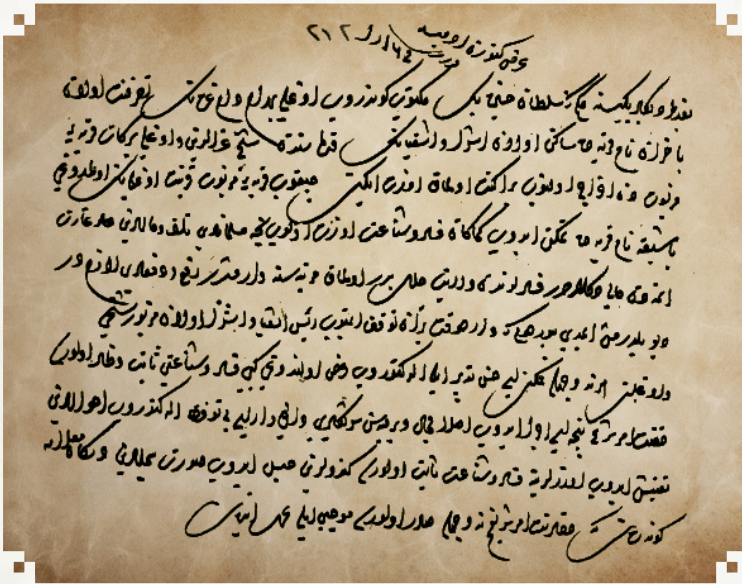
ئهلحه‌م‌ه‌وی د س‌ه‌ده‌یی ۷م‌ش/۳از ب شیوه‌یه‌کی روه‌ن‌تر به‌حس‌ی داسن دک‌ه‌ت و دب‌یژیت: «داسن نا‌قی چ‌یایه‌کی مه‌زنه ل با‌کورئ مووس‌لی ل کناری روژه‌لاتئ رووباری دی‌جله و خه‌لکه‌کی زی‌ده ژ هوز‌ین کوردان تیدا دژین کو دب‌یژنه وان داسنی^(۳)».

“داسن زاراقه‌کی جوگرافیئی که‌قنه و ئه‌و نا‌قه‌که ل س‌ه‌ر ده‌قهره‌کا ده‌ستنیشان‌کری ژ ه‌ر‌ی‌ما ه‌ه‌کاری ده‌یته دانان و ب‌کاره‌ینانا ق‌ی نا‌قی بو س‌ه‌رده‌م‌ین به‌ری فه‌ت‌ح‌ا ئیسلامی فه‌د‌گه‌ریت”

داسن زاراقه‌کی جوگرافیئی که‌قنه و ئه‌و نا‌قه‌که ل س‌ه‌ر ده‌قهره‌کا ده‌ستنیشان‌کری ژ ه‌ر‌ی‌ما ه‌ه‌کاری ده‌یته دانان و ب‌کاره‌ینانا ئه‌قی نا‌قی بو س‌ه‌رده‌م‌ین به‌ری فه‌ت‌ح‌ا ئیسلامی فه‌د‌گه‌ریت، ئه‌لبه‌لادری نا‌قی وئ دنا‌ف ه‌ه‌ر‌ی‌م‌ین کوردان ئه‌و‌ین ل س‌الا ۱۸م‌ش/۶۳۹ز هاتینه ستاندن ه‌ینایه^(۱). وه‌ر‌چه‌نده کو گه‌له‌ک ژ زانایین جوگرافی و گه‌روک‌ین مووسلمان به‌حس‌ی داسن کرینه لی ئه‌وان ه‌ه‌م‌یان چ‌ ئامازه‌یین روه‌ن بو سنورین ئه‌وئ یین جوگرافی نه‌داینه به‌لکو بتنی ئامازه ب س‌ه‌مت و جه‌ی وئ داینه، بو نمونه ئیین ه‌ه‌وقه‌ل ل س‌ه‌ده‌یی ۴م‌ش/۱۰از دب‌یژیت: کود اسن ده‌قهره‌کا س‌ه‌ر ب مووس‌لیقه یه کو رووباری زئ تیدا ده‌رباس دب‌یت^(۲)، و یاقووت

”ل سهردهمى ئوسمانى ژى مژ و شىلياتيا ل سهر پيژانينين جوگرافيين داسنى بهردهوام دبن، لى پريكا دووچوونا پيژانينين دناق بهلگهنامهيين ئوسمانيدا و ب پريكا ژيدهرين رهسهنين سهردهمى ئوسمانى دكارين نهخشهيهكا پيژهيهي ژ بو دهقهرهكا داسن دروست بكهين“

ستاندنا
گوندى
بهحزان
ژلاين
بههرام
بهگ كورئ
سولتان
حسنى
۱۵۷۱ز

ئەگەر ئەم داتايين ئەقان هەردوو گەروکان کومبکەين دئ شين بيزين کو ئەردئ داسنيان دکەقیتە دنابقهرا رووبارئ ديچله هەتا کو هندهک دهقەرئيل کنارئ پوژههلاتئ رووبارئ زييئ مەزن. و سەبارەت سنورئ وئ يئ باشور دشين بازيئرئ مووسل و دوروبهريئ ئەوئ وهک سنورئ ئەوئ يئ باشور پيکدهينا.

ژيدهرين ئيسلامى چ ئامازە ب سنورئ باکورئ دهقەرا داسن نهداينه ، هەرەسا ژيدهرين سريانى ژى زور زيدهپهوى د دريژکرنا سنورئ داسن بهرهف باکورى کرپه و ديارکرينه کو سنورئ ئەوئ دکەهيتە دناق کووراتيا چييان و هەمى دهقەرا پاريزگهها دهوک يا نوکه و پارچهيهک ژ ويلايهتا هەکارى ل کومارا تورکيا بخوهقه دگريت^(۹). بئ گومان ئەف بوچوونه راست نينه لئ دبیت کو مەسيحيين ئەقان دهقەران سەر ب ئوسقوفيا داسنقەبن لئ ئەردئ ئەوان چ پهيوهئدى ب داسنقە نهبوو.

ل سهردهمى ئوسمانى ژى مژ و شىلياتيا ل سهر پيژانينين جوگرافيين داسنى بهردهوام دبن، لى ب پريكا دووچوونا پيژانينين دناق بهلگهنامهيين ئوسمانيدا و ب پريكا ژيدهرين رهسهنين سهردهمى ئوسمانى دكارين نهخشهيهكا پيژهيهي ژ بو دهقهرهكا داسن دروست بكهين.

ب گورەى دهفتەرا (تحرير ئيجمال) يا ويلايهتا هەوليئرئ ئەوا ل سالا ۹۴۹مش/۱۵۴۲ هاتيه دانان هەبوونا داسنيان د سەنتەري بازيئرئ هەوليئرئ و چەندين گونديئ ل دوروبهريئ ويذا هەبوو^(۱۰). و هەر ل دويف داتايين بهلگهنامهيين ئوسمانى داسنى ل هەردوو کنارپن رووبارئ زئ ئاکنجى بوون^(۱۱) وبهلاقبوونا گونديئ ئەوان ل گەل پپهوا رووبارئ زئ دريژ دبوو هەتا کو دکەهشتە گوندى (سولتان عەبدوللاھ) ئەوا سەر ب ناحيهيا گوئر يا سەر ب قەزايا مەخمورئ قە، ل باشورئ وى جهئ رووبارئ زئ دريژيته سەر رووبارئ ديچله^(۱۲)، هەر وهسا بهلگهنامه ئامازەيئ ب هەبوونا داسنيان ل هەردوو دهقەرئ (توپراق قەلە^(۱۳) = ئەلشراقات^(۱۴)) و (عەجوز) ددەن^(۱۵).

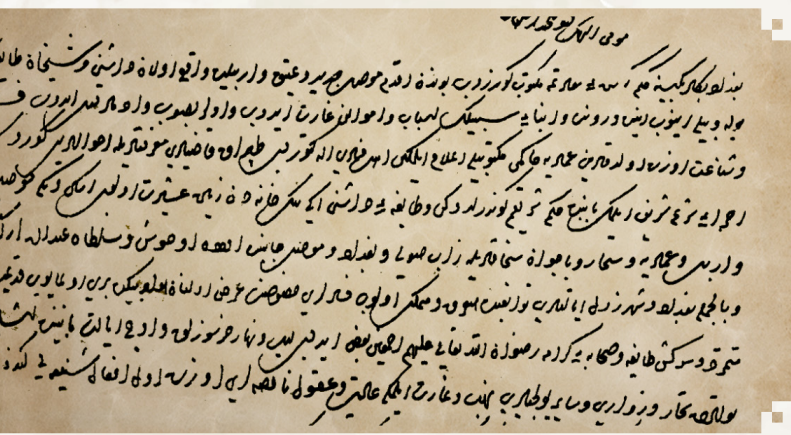
سەبارەت لايئ پوژئاقاي ، دبەلگهنامهياندا بەحسن مووسلا نوو و مووسلا کەقن (ئەسكى مووسل) ئەوا ل سەر کنارئ پوژئاقايئ رووبارئ ديچله هاتيه کرن^(۱۶) و بازيئرئ مووسل و دەوروبهريئ وئ و دهقەرا (کەششاف)^(۱۷) سنورئ باشورئ دهقەرا داسن پيکدهينا، و دناق بهلگهنامهيين ئوسمانيدا ناقئ هندهک جه و گونديئ دهقەرا داسن هاتيه، وهک باشيكا^(۱۸) و بەحزانى^(۱۹) و کرمليس^(۲۰).

نامهیا سولتانی بو والیی
بهغداد سهبارت ههبوونا
داستیان ل مووسل و ههولیرئ

ب ئەقی رهنگی دیار دبیت کو سنورئ جوگرافیئ داسن ل سهردهمی ئوسمانی ههمان ئەو سنور بوون ئەوین جوگرافیاسین سهردهمی ئوسمانی دیارکیرین، ئەوژی دهقەرین باکوور و باکوورئ رۆژهلاتئ باژیرئ مووسلئ. و ئەولیا چهلهبی د ناههراستا سهدهیی ۱۷ ئامازهیی ب جهین داسنیان ددهت و دبیتیت: " ل مووسلئ پرهک ههیه و دهمی ب دوراتیا قووناغهکئ بهرهف باکووری ژئ دهرباس دبی دئ بهرئ ته کهقیته کهلهها جزیرئ، و ئەگهه قووناغهکئ بهرهف رۆژهلاتئ بچی دئ چیه دناق عهشیرهتا داسنیان، و میرئ ئەوان ۱۰ هزار تفنگدار ژ بزارهیی ئیزدیان ههنه^(۱۶). و ل نیفا دووی ژ سهدهیی ۱۸ گه رۆکی دانمارکی کارستن نیپوری سهرههانا کوردستانی کر و دهمی ژ ههولیرئ بهرهف مووسل دهات بهحسئ داسنیان کر و دیارکر و ئەردئ ئەوان کهقیته لایئ رۆژئافین روبرائ زئ و ئەو ب ریکا کهلهکان ژ ههولیرئ بهرهف دهقرا داسن دهرباس بوو^(۱۷)."

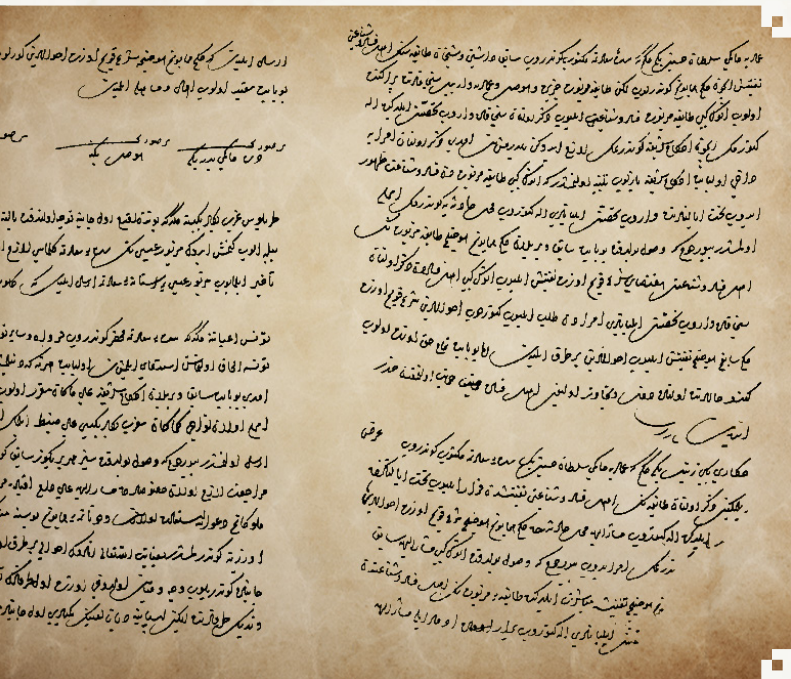
لئ جارهکا دی دیارکرنا سنورئ باکوورئ دهقرا داسن دکهقیته د بازنهیا تاریاتیئدا، چونکه چ ژیدهر و بهلگهیان بهحسئ ئەوئ نهکرییه، لئ ب پشتراستیقه دئ بیژین کو باژیرئ دهوک ههتا بهری دهستههلاتا ئوسمانی، ل کوردستانی دناق سنورئ ئەردئ داسندا بوو^(۱۸)، هههچهنده کو ئەف باژیره ل سهردهستی میرئ بههدیان ههسهن بهگ کورئ سهیغهددین بهگی هاتبوو ستاندن لئ باژیر و دهقرا ئەوئ ژ لایئ دانشتیانقه ددهستی هوزین داسنیدا بوو. و ئەولیا چهلهبی دهمی سهرههانا دهوکئ کری دیار کرکو کهلهها (مالتا)^(۱۹) تابعی میرئ بههدیانه لئ حاکمئ ئەوئ کهسهکئ ب ناقئ (شیخ پیرم) و پتیرا زهلامین ئەوی ژ ئیزدیانه^(۲۰). ههروهسا ل جههکئ دی دبیتیت کو ههشارگهها میرئ داسن دکهقیته باکوورئ رۆژهلاتئ ناحیهیا (منار)^(۲۱)، و ئەف عهشیرهته- مهبهستا ئەوی داسنه- ل ئەردئ دهوکئ دژین لئ ژلایئ مووسلیقه حوکم ل ئەوان دهیتهکر^(۲۲).

ل سهه بناخهیی ئەفا بووری دئ شیین بیژین کو داسنی دناق جوگرافیهکا بهرفرههانا ئانجی بوون کو سهنتههه باژیرئ مووسل و ههردوو کنارین روبرائ دیجله ههتا قهراغا رۆژهلاتا روبرائ زیین مهزن تا دگههیته باژیرئ ههولیرئ بخوهه دگرت.

ههروهسا ژلایئ باشوریقه ههتا دهقەرین کهششاف و عهجوو دریز دبوو، و د سهردهمی ئوسمانیدا داسنی دناق هندهک پارچهیی و بیلایهتین دیاربهکر، بهغداد، شههرزور و مووسل^(۲۳) و سهههقیئ مووسل، ئامیدی، ههولیر، سووان، جزیرا بوتان، شنکار، باجوان و کهششافی دا بهلاف بوون.

ب ئەقی ئاواي نهخشهیی جوگرافیئ بهلاقبوونا داسنیان مینا سینگوشهیهکئ بوو کو هیلکه ئەوئ ژ روبرائ دیجله دهستیپدکهت و دناق دهقرا دهوک و شیخان و باشورئ باژیرئ ئاکرپرا دهرباس دبیت و دگههیته باژیرئ ههولیرئ و ههردوو هیلین دی ژ ئەقی هیلن ل گهه ریزهوا روبرائ دیجله و زیین مهزن بهرهف باشووری شور دبن و ل دهقرا گویر دگههه ئیک.

باخیبوونا داسنیان ل سهههقیئ جزیرا بوتان و مووسل و ئامیدی و ههولیرئ

۲۵ چریبا دوویئ ۱۵۷۹ سولتانئ ئوسمانی سلهیمی دوویئ دنامهیه کییدا بو والیی بهغداد دبیژیت : " کو داسنی (عشیره تهکا) مهزنه و ئەو د سهنجه قین مووسل و ئەسکی مووسل و ههولیر و ئامیدی و شنگار و باجوان و گوندین ل ههردوو لایین رووباری زئ و ههمی دهقهرین نزیکي ئەوان کو دکهفته ویلایهتین بهغداد و شههره زور زل دهست"^(۲۴).

دهست ژ ئایینی ئیزدی بهردان و بوونه موسلمان و باشترین بهلگه ل سهر ئەقئ چهنده هه بوونا مهزار و په رستگه ه و هیمایین ئیزدیان دناف گوندین موسلمانان ل دهقهر چایی مهقووبییه و ب تایهت دناف عشیره تا گوراند^(۲۵).

ب بوورینا دهمی سنورئ داسن ژلایئ ئهرد و دانشتیانفه بچووک بوو ئه وژی ژبه ر هیرشین لهشکهری ژ ههمی لایانقه کو بوونه ئەگه رین ژناقچوونا ب هزاران کهسان و گه لهک ژ ئەوان نهچارکرن کو وهلاتئ خوه بجه بهیلن، ههروهسا گه لهک ژ ئیزدیان ژبه ر فشارین سیاسی یان ژ بهر خه باتین (دهعهه بیئ) بیئن زانایین ئایینی یین موسلمانان، ئایینی خوه بجه هیلان و بوونه موسلمان و شه ره فخانئ بهدلیس بهحسئ چه ندین میرنشینین کوردان دکهت کو میرین ئەوان ئیزدی بوون پاشی ئەو ئایینه هیلان و هاتنه دناف ئیسلامییدا وهک بوتان، مهحمودی و دونبلی...^(۲۶) و ل دهقهر داسن ژئ هندهک ژ هوژین کوردان

■ پهراویژ :

۱۷. کارستن نیبور، رحله الی شبه جزیره العربیه والی بلاد اخری مجاوره لها، ترجمه: عبیر مندر، مؤسسه العربی، (بیروت: د.ت)، ج ۲، ص ۲۶۹.
۱۸. شه ره فخانئ بهدلیسی دیار دکهت کو میرئ بهدینان بهری هاتنا ئوسمانیان ب چه ند ساله کین کیم دهوک ژ دهستن داسنیان ئینابوو دهر. بنیره: شرفخان البلیسی، شرفنامه، ترجمه محمد علی عونی، ط ۲، دار الزمان (دمشق: ۲۰۰۶)، ص ۲۶۱.
۱۹. مالتا نوکه ئیک ژ تاخین باژیرئ دهوکییه و دکهفته روزناتیایی باژیرئ. 20. Evliya celebi, A.G.E, Cilt:4. S.310.
۲۱. منار یان مناره گوندهک دکهفته ناقه راستا رتیا دناقیه ر باژیرین دهوک و مووسلدا، خه لکی وئ موسلمان و ژ هوزا کیکانن. 22. Eyni Eser, Cilt. ۲. S. 1523-1639, Doktora Tezi, Elazig Universitesi, 1998, s244.
۲۴. بنیره: فه رمانا سولتانئ بو والیی بهغداد ل ۶ شوال ۹۸۷هـ/ ۲۵ چریبا دوویئ ۱۵۷۹م. دهقته ر ۳۹، حوکم: ۶. ۲۵. بنیره: البلیسی، المصدر السابق، ص ۱۴۳، ۲۲۵، ۲۹۴.
۲۶. بنیره: عباس العزاوی، تاریخ البزیدیه و أصل عقیدتهم، (بهغداد: ۱۹۳۵)، ص ۱۰۸. وهک مه زاری: محمهد رشان، مه زاری شیخالی (شیخ خالد)، مه زاری شیخ مه ند...هتد.

۱۷. ۹۸۹هـ/ ۴ تیرمهه ۱۵۸۱م. دهقته ر موهیممه: ۴۶، حوکم: ۵۹۲.
۹. سه بارهت په یوه ندیا دناقیه ر ههردوو نا فان بنیره: بشیر یوسف فرنیسیس، موسوعة المدن والمواقع في العراق، ج ۲، ص ۶۱۰.
۱۰. فه رمان بو والیی بهغداد ل ۱۲ ربیع الاخر ۹۸۶هـ/ ۱۷ خیزران ۱۵۷۸م. دهقته ر موهیممه: ۳۵، حوکم: ۸۶۵.
- دوو دهقته ر ب نا قئ عه جووز هه نه، یا ئیکئ دبیژینئ (خه ربهت عه جووز) کو دکه قیته باشورئ قه زایا به عاج ویا دووی دکه قیته نزیکي گوندئ (خه ربهت یاسین) ل باشورئ باژیرئ تله عفه ر. و دبیت یا دووی ئەو جه بیت ئەوا د بهلگه نامه ییدا هاتی.
۱۱. فه رمان بو والیی بهغداد ل ۶ شوال ۹۸۷هـ/ ۲۵ چریبا دوویئ ۱۵۷۹م. دهقته ر موهیممه: ۳۹، حوکم ۶.
۱۲. که ششاف: دکه قیته وی جه ئ رووباری زئ و دیجله دگه هه ئیک.
۱۳. فه رمان بو والیی بهغداد و قاضی بهغداد ل ۳ جمادی الاول ۹۸۵هـ/ ۱۸ تیرمهه ۱۵۷۷. دهقته ر موهیممه: ۳۱، حوکم: ۲۳۷.
۱۴. فه رمان بو والیی بهغداد ل ۱ ربیع الاول ۹۸۰هـ/ ۸ ئیلوون ۱۵۷۲م. دهقته ر موهیممه: ۱۹، حوکم: ۴۳۸.
۱۵. فه رمان بو والیی بهغداد ل ۷ ربیع الاول ۹۷۶هـ/ ۲۹ تمباخ ۱۵۶۸. دهقته ر موهیممه: ۷، حوکم: ۱۹۴۲؛ فه رمان بو والیی دیار بکر ل ۲۲ جمادی الاخر ۹۸۱هـ/ ۱۸ چریبا ئیکئ ۱۵۷۳م. دهقته ر موهیممه: ۲۳، حوکم: ۱۹۳.
16. Evliya çelebi sıyahatnamesi, hazırlayanlar: Seyit Ali Kahraman, Yuce! Dağlı, (Istanbul:2000), cilt:4, s341.

۱. احوال الحسن احمد بن یحیی البیلادری، فتوح البلدان، مکتبه الهلال، (بیروت: ۱۹۸۲)، ص ۳۲۷.
۲. اخو القاسم محمد تمباخن حوقل، صورة الارض، دار مکتبه الحیاة، (بیروت: ۱۹۷۹)، ص ۲۶۰.
۳. یاقوت الحموی، معجم البلدان، دار صادر، (بیروت: د.ت)، ج ۲، ص ۴۳۲.
۴. نفیسه ری په رتووکی بهحسئ سنورئ جوگرافیایی داسن نه کره به لکو ئەوی ب رهنگه گی بهرانی بهحسئ هندهک دهقهرین داسن کره، لی شروقه کارئ په رتووکی (تله بیر ئەبونا) بهحسئ سنورئ داسن کره. بنیره: توما اسقف المرح، کتته باخ الرؤساء، عربیه و ووضوحاوشیه: التباخ البیر تمباخونا، المطبعة العصرية، (الموصل: ۱۹۶۶)، ص ۴۷، ۸۷، ۲۷۴. ههروهسا سه بارهت سنورئ داسن بنیره: درویش یوسف هروری، بلاد هکاري ۳۳۶-۹۴۵م، دار سبیریز، (دهوک: ۲۰۰۵)، ص ۴۴.
۵. بنیره: دفتتر تحریر مفصل و اجمال ولایه اربیل ۹۴۹هـ/ ۱۵۴۲م، تحقیق: د. خلیل علی مراد، الاکادیمیة الکوردیة (اربیل: ۲۰۱۵)، ص ص ۶۸-۷۱.
۶. فه رمان بو والیی بهغداد ل ۶ شوال ۹۸۷هـ/ ۲۵ چریبا دوویئ ۱۵۷۹م. دهقته ر موهیممه: ۳۹، حوکم ۶؛ فه رمان بو والیی شه ره زور و قازینی وئ ل ۱۶ جمادی الثاني ۹۸۰هـ/ ۲۳ چریبا ئیکئ ۱۵۷۲م. دهقته ر موهیممه: ۱۹، حوکم: ۵۹۵.
۷. فه رمان بو والیی بهغداد فی ۶ شهوال ۹۸۷هـ/ ۲۵ چریبا دوویئ ۱۵۷۹م. دهقته ر موهیممه: ۳۹، حوکم ۶.
۸. فه رمان بو والیی بهغداد و دیار بکر ل ۳ جمادی الاخر